

KAZAKİSTAN'DA ALMAN AZINLIĞI

Nermin GÜLER*

Kazakhstan is hosting more than 130 different ethnic groups in her territories which also includes the Kazakh Germans. The first German immigration into the area took place during the Russian Empire and later on Germans were forced to move to Kazakhstan under the Soviet regime. This process has caused major problems for Kazakstan as well as Germany in the recent years. Both Germany - because of the excessive number of immigrants from the Eastern Bloc - and Kazakhstan - because of increasing number of losses in the population and labour force - are in a difficult situation. This study aims to analyse the German immigration into Russia and Kazakhstan, the Germans in Kazakstan and the problems they face, and the reasons behind their immigration to Germany in a historical perspective.

Giriş

Yaklaşık 200 yıl önce Kazakistan'a yerleşen ilk Alman yerleşimciler Kazakistan'da ilk Alman köylerini kurmuşlardır. Daha sonraki dönemlerde çok sayıda Alman'ın Kazakistan'a gelişi üç dalga hâlinde incelenebilir. İlk dalga Rusya'da Stolipin reformları diye bilinen 1906 toprak reformları döneminde gerçekleşmiştir. Reform sonrası batıda topraklarını kaybeden Almanlar imparatorluğun doğusuna göç etmişlerdir. İkinci göç dalgası Kazakistan'a I. Dünya Savaşı yıllarında ve üçüncüsü II. Dünya Savaşı döneminde gerçekleşmiştir. Her iki savaş döneminde Almanlara karşı duyulan casusluk kuşkusu ve düşmanlık, onların başta Kazakistan olmak üzere doğu bölgelerine sürülmelerine neden olmuştur.

SSCB'nin kurulmasının ilk yıllarında özerklik ilân ederek kültürel ve ekonomik anlamda "devlet içinde devlet" kuran Almanlar, 1930'ların sonundan 1960'lara kadar zorlu bir dönem içine girmişlerdir. II. Dünya Savaşı'nın başlamasıyla özerk cumhuriyetlerini hukuki olarak olmasa da fiili anlamda kaybeden Sovyet Almanları, daha sonra verdikleri mücadeleye rağmen bu haklarını geri alamamışlardır.

Kazakistan, kendi iradesi dışında da olsa kendi topraklarına sürülmüş birçok etnik gruba kucak açmıştır. Almanlar da Kazakistan'a sürülen halklar arasında yer almaktadır. Bu çalışmada, etnik Almanların

* ASAM, Türkistan Araştırmaları Masası, Asistan.

Avrasya Dosyası, Kazakistan-Kırgızistan Özel, Kiş 2001-2002, Cilt: 7, Sayı: 4, s. 162-176.

yasalar özel önem taşımaktadır.² Bu yasaların tanıdığı serbesti ve ayrıcalık sonucu 1764'ten 1870'li yıllara kadar yaklaşık yüz yıllık bir dönem boyunca çok sayıda Alman Rusya'ya yerleşmiştir. Rusya'ya gelen Almanlara boş toprak arazilerinin verilmesinin yanında, ayrıca askerlik hizmeti ve bazı ağır vergilerden muhafiyet ve din özgürlüğü gibi önemli hak ve ayrıcalıklar tanınmaktaydı.³ II. Yekaterina yabancıların göçü ve yerleşmeleri için uygun koşulları sağlama suretiyle Rusya'da tarımı canlandırmayı plânlıyordu. Bu konuda Almanların Rus Çariçesinin umutlarını boşa çıkarmadığını rahatça söyleyebiliriz. Zira, ister verimli topraklara sahip Ukrayna'da ister tarım için elverişli koşulları olmayan Petersburg Guberniyası'nda Almanlar dönemin Rusyası için örnek sayılabilecek nitelikte çiftlikler kurarak tarımda ve hayvancılıkta canlanmaya neden olmuşlardı.

Fakat, II. Aleksandr döneminde yapılan reformlar Alman azınlığının sosyal statülerinin değişmesine neden oldu. 1861'de serfliği kaldıran Aleksandr, aynı zamanda Almanlara daha önce tanınan birçok hak ve ayrıcalığı da kaldırdı. 1874'te Almanlara askerî hizmet zorunluluğu da getirildi. 1881'de tahta oturan III. Aleksandr'ın milliyetçi, özellikle de Alman karşıtı siyaseti Rusya'daki Almanların kültürel özerkliğini tehdit altına alıyordu. Rusya'nın batı ve merkezî bölgelerinde gelişen Alman düşmanlığı, Almanları doğu bölgelere harekete zorladı. Böylece, 19. yüzyılın sonlarından itibaren Volgaboyu, Priçernomorye (Karadeniz kıyıları) ve Volın bölgelerinden doğuya doğru yeni toprak arayışına çıkan Almanlar, Güney Ural'da, Sibiry'a'da ve Türkistan'da yeni yerleşim birimleri kurdular.⁴ Böylece, 1880'de Kazakistan'da ilk Alman köyleri kuruldu.

II. Nikola döneminde kabul edilen meşhur Ekim Manifestosu (1905) ile Alman yerleşimciler için yeni ufuklar açıldı. Kurulan Duma'da Alman kolonilerin temsilcileri de yer almaktaydı. 1917 Bolşevik İhtilâli ise bu ufukları biraz daha genişletti. Tüm Sovyet halklarına kendi kaderlerini tayin hakkı (self-determinasyon) sözü veren Bolşevik yönetimi Almanlara da bu hakkı tanıdı.

Bolşevik Devrimi ve İlk Özerk Alman Cumhuriyeti

Alman diasporası içerisinde Rusya'da Bolşevik hareketine destek verenlerin sayısı azınmayacak derecede çoktu. Bu bir taraftan komünizm ideolojisinin yaygınlaşmasına bağlı olsa da, diğer taraftan

² Larisa Naydiç, "Nemtsı v Kazakhstane. Problemi İstorii i Yazıka", *Tsentrálnaya Aziya i Kavkaz*, (on-line) Aralık 1997, s. 1.

³ Naydiç, "Nemtsı v Kazakhstane. Problemi İstorii i Yazıka", s. 1.

TABLO 1: SSCB'deki Alman Nüfusun Dağılımı (1939)

YERLEŞİM YERİ	SAYI
Altay Bölgesi	29.000
Omsk Vilâyeti	59.000
Novosibirsk Vilâyeti	8.100
Krasnoyarsk Vilâyeti	4.000
Kemerovo Vilâyeti	3.300
Orenburg Vilâyeti	19.000
Toplam RSFSC	862.000
Karağanda Vilâyeti	14.000
Kokçetav Vilâyeti	15.000
Pavlodar Vilâyeti	6.500
Akmola Vilâyeti	7.600
Toplam Kazak SSC	92.000
Azerbaycan SSC	23.000
Gürcistan SSC	20.000
Kırgız SSC	12.000
Kırım	95.000
Toplam Ukrayna SSC	362.000

Kaynak: Kolosov, I. Bölüm, s. 25.

Bununla birlikte, 1930'lerde SSCB'nin tümünde esen totalitarizm ve terör rüzgârlarından Volgaboyu Almanları da etkilendi. Stalin yönetimi yıllarında SSCB'deki etnik azınlıkların birçoğuna uygulanan baskı, kültürel ve siyasî haklarının ellerinden alınması ve tehciye zorlama gibi olaylar SSCB tarihinin karanlık sayfalarını oluşturmaktadır. Volgaboyu Almanları da terör ve Alman faşizminin ortaya çıkması ile etnik Almanlara karşı gelişen antipati ve kuşkuların altında ezilmişlerdir.

II. Dünya Savaşı ve Kazakistan'a Sürgün

II. Dünya Savaşı'nın başlaması ile Sovyet güvenlik ve istihbarat birimleri Almanları yakın takibe almışlardı. Volgaboyu'nu sık sık ziyaret eden yetkililer bölge Almanlarının casusluk faaliyetlerinden şüphelenerek, bunu kanıtlayacak delil arayışına koyulmuşlardı. Fakat, yeterli delilin bulunmaması, Almanların birbirlerini korudukları ve bilgi sızdırmamaları şeklinde algılanıyordu.⁷ Örneğin, SSCB'nin savaşa girdiği ilk gün, 22 Haziran 1941'de Volgaboyu'nda 145 kişi tutuklu bulunuyordu. Fakat, bunlardan sadece ikisi casuslukla suçlanabilmişti.

⁷ Kaydar Aldajumanov, "Nasilno v Kazakstan. Deportatsiya Nemetskogo Naseleniya", Garifulla Anes (der.) *Deportatsiya*, Almatı, Arıs-Kazakistan, 1998, ss. 193-209.

Dönemin özellikleri de dikkate alındığında bu iki kişi hakkındaki yargının da ne kadar doğru olduğu şüphe uyandırmaktadır. NKVD (İçişleri Halk Komiserliği) yetkililerine göre, Sovyet Almanları Almanya'dan sinyal bekliyor ve SSCB topraklarında sabotaj hazırlıkları yapıyorlardı. İşte bu şüphe ve güvensizlikler Sovyet Almanlarının kaderinin tamamen değişmesine neden oldu.

28 Ağustos 1941'de SSCB Yüksek Konseyi'nin verdiği kararlar Volgaboyu Almanları tehcire zorlandı.⁸ Almanlar, yanlarına minimum ihtiyaçlarını karşılayacak kadar eşya alabilme koşuluyla trenlere doldurularak birçoğu için dönüşü olmayan yolculuğa çıkarıldılar. SSCB'nin doğu bölgelerine göç ettirilen Almanların çoğu Kazakistan'a olmak üzere (444.005), Novosibirsk, Omsk, Krasnoyarsk vilâyetlerine 342.274 Alman yerleştirildi.

TABLO 2: Kazakistan'a Yerleştirilen Alman Nüfusun Bölgelere Göre Dağılımı (25 Kasım 1941)

Vilâyetler (Oblast)	Plânlanan	Yerleştirilen
Güney Kazakistan	48.000	23.832
Cambul	41.000	20.994
Kuzey Kazakistan	60.000	48.303
Alma-Ata	30.000	8.764
Aktyba	15.000	5.554
Pavlodar	45.000	43.202
Kustanay	60.000	30.010
Akmola	60.000	56.753
Doğu Kazakistan	32.000	28.136
Karaganda	29.000	8.304
Semipalatinsk	50.000	38.170
Kızıl-Orda	15.000	3.608

Kaynak: T. Kulbayev, A. Hegay, *Deportatsiya*, Almatı, Daneker, 2000, s. 88.

Öte yandan, savaş sırasında Sovyet ordusunda Almanya'ya karşı savaşan Almanlar da geri çağrıldılar. 1942-1945 arasında 1.609'u subay, 4.292'si çavuş ve 27.774'ü er olmak üzere toplam 33.516 Alman ordu mensubu cepheden alınarak savaş dışı bölgelerde çalıştırılmak üzere çalışma ordusuna (Trudovaya Armiya) gönderildi. Örneğin, Çelyabinsk metalürji fabrikasının inşasına çalışmak için 25 binin üzerinde Alman seferber edilmiştir.⁹ Almanların savaş ordusun-

⁸ Aldajumanov, "Nasilno v Kazakistan. Deportatsiya Nemetskogo Naseleniya", s. 194.

⁹ Kulbayev, Hegay, *Deportatsiya*, s. 89.

dan alınarak çalışma ordusuna verilmesi hakkında kararlar arasında bizzat Stalin'in imzaladığı 8 Eylül 1941 tarihli ve 3115 sayılı karar da yer almaktadır. Bu kararın bir maddesine göre, cephede savaşan ve Kızıl Ordu'nun askerî eğitim birimlerinde eğitim gören veya çalışan Alman ordu mensuplarının inşaat birliklerine gönderilmesi yönünde direktif veriliyordu.¹⁰

Bununla beraber, Kızıl Ordu'da Alman ordusuna karşı bir şekilde savaşmaya devam eden çok sayıda etnik Alman da vardı. Bu Almanların çoğu kendi isim ve soyadlarını değiştirerek kahramanca savaşmışlardır. Bunlara, Saratovlu Teğmen Artur Boygel (Boyçenko), Berlin'e kadar savaşan Peter Leven (Levin), Azerbaycanlı Paul Şmidt (Ali Ahmedov) gibi Alman kökenli Kızıl Ordu kahramanları örnek olarak gösterilebilir. Azerbaycan'da yaşayan efsanevi istihbaratçı Rihard Zorge ise bir Alman olmasına rağmen Almanya'da savaş yılları boyunca SSCB için istihbarat toplamaya devam etmiştir. Ayrıca, SSCB'de en prestijli mükâfat sayılan Sovyetler Birliği Kahramanı ünvanına toplam on Alman lâyak görülmüştür.

Çalışma kamplarına gönderilen Almanların durumu ise Nazi kamplarındaki esirlerden pek farklı değildi. Bu kamplara 14-60 yaş arası Almanların alındığı, kadınların küçük çocuklarından ayrılarak ağır koşullarda çalıştırıldığı ve çocukların kendi kaderlerine terkedildiği belgelenmiş gerçekler arasındadır. Çalışma kamplarındaki ağır koşullar nedeniyle binlerce insanın hayatını kaybediyordu. Kamplardaki işçilerin sayısındaki düşüş yeni takviyeler gerektirmekteydi. Nitekim, savaşın bitmesine rağmen, ülkenin gelişiminin aksamaması için 19 Ağustos 1949 tarihinde kömür ve altın madenlerinde, orman işletmelerinde, petrol ve renkli metal üretiminde, yol yapımı vs. gibi ağır işlerde çalıştırılmak üzere Sovyet Almanları hakkında yeni bir seferberlik kararı çıktı.¹¹ Bunun yanında, NKVD tarafından çıkarılan ve yerleşimciler üzerinde sıkı bir denetimi öngören 26 Kasım 1948 tarihli kararlar Almanların durumu biraz daha zorlaştı. Örneğin, izinsiz olarak zorunlu yerleşim yerlerini terkedenler (kaçan) hakkında 20 yıl ağır işlerde çalışma cezası veriliyordu.¹² Böylece, Sovyet Almanlarının savaşın bitmesi ile durumlarının düzeleceğine ilişkin umutları da kaybolmuş oldu.

Göçe zorlanan Almanlar yukarıda da değinildiği gibi ülkenin ayakta kalabilmesi için gerekli alanlarda çalıştırılmak üzere yerleştiriliyorlardı.

¹⁰ Kulbayev, Hegay, *Deportatsiya*, s. 89.

¹¹ Aldajumanov, "Nasilno v Kazakistan. Deportatsiya Nemetskogo Naseleniya", s. 195.

¹² Kulbayev, Hegay, *Deportatsiya*, s. 93

Kazakistan'a göç ettirilen Almanlar da ağırlıklı olarak ülkenin tarım bölgelerine yerleştiriliyorlardı. Volgaboyu'nun daha ılımlı iklim şartlarından sonra Kazakistan'daki sert hava koşulları ve uzun süren ağır çalışma saatlerine katlanmakta zorluk çeken Almanların birçoğu hayatını sürgünde kaybetmiştir. Araştırmacı Aleksandr Dits 1939-1949 arasında 400 bin Sovyet Almanının öldüğünü iddia etmiştir. Bu SSCB'deki her üç Almandan birinin hayatını kaybettiği anlamına gelmektedir.¹³

Yerli halkın tutumuna gelince, çok zor koşullara rağmen Kazakların Almanlara karşı herhangi bir rencide edici bir davranış sergilemedikleri bilinen bir gerçektir. Aksine, kendilerinin de kıtlık içinde yaşadıkları bir dönemde Almanların acılarını paylaşmış, onlara giyecek ve yiyecek yardımında bulunmuşlardı.¹⁴ Dahası, ebeveynlerini kaybeden bazı Alman çocukların yerli aileler tarafından evlat edinmesi gibi olaylar da yaşanmıştır. Almanların bazılarını, özellikle de teknisyenleri, yerli kolhoz yöneticileri bir şekilde devletin gözetiminden "kaçırarak" kendi kolhozlarına alıyor, çalışmalarını sağlıyorlardı.¹⁵ O dönemde Kazakistan'da eğitilmiş ve vasıflı çalışan bulma konusunda ciddi sıkıntılar yaşanmaktaydı. Sovyet Almanları için bu zorlu ve ızdıraplı dönem ancak Stalin'in ölümü ile sona ermiş oldu.

SSCB'de Yumuşama Dönemi ve Sovyet Almanları Üzerindeki Etkileri

Stalin'den sonra yönetime gelen Nikita Kruşçev, Almanlara ve SSCB'deki diğer etnik gruplara karşı yapılan zorlama ve sürgünlerin büyük bir hata olduğunu kabul etmiştir. Fakat, Kruşçev yönetimi yıllarında Volgaboyu Almanlarının özerkliği konusu gündeme getirilmemiştir. Aksine, SSCB yönetiminin o dönemde Kazakistan'da gerçekleştirmek istedikleri *Tselina* (Bakir Topraklar) isimli bir tarım projesi söz konusuydu. Kruşçev, 1960'larda *Tselina* ile büyük bir tarımsal kalkınma gerçekleştirmeyi plânlıyordu. Sibiryadaki birçok Alman'ın bu yıllarda (1959-1970) Kazakistan'a göç etmesinin nedeni de söz konusu proje olmuştur. Yeni göç dalgası ile 1970'lerde Kazakistan'daki Almanların sayısı 359 bine ulaşmıştı ki, bu da tüm nüfusun %6,6'sı anlamına geliyordu. Almanlar genellikle, Kazakistan'ın eski yerleşim bölgelerinde kırsal kesimleri, yeni yerleşim yerlerinde ise şehirleri tercih etmekteydiler. Örneğin, Almanlar Taldı-Kurgan, Karaganda ve Guryev vilâyetlerinde ağırlıklı olarak şehirlere yerleşmişlerdi. Kazakistan'da

¹³ *Nemetskaya Gazeta*, 7 Ocak 1995.

¹⁴ *Ogni Alatau*, 3 Nisan 1991.

¹⁵ Kulbayev, Hegay, *Deportatsiya*, s. 93.

.....
 : **Kazakistan'da ve SSCB'nin**
 : **diğer bölgelerinde**
 : **Almanların durumunun**
 : **Stalin yönetimi yıllarına**
 : **göre giderek iyileşmesine**
 : **rağmen, özerkliklerinin fiilî**
 : **anlamda ortadan**
 : **kaldırılması ve bir türlü**
 : **restore edilmemesi**
 : **Almanları tarihî vatanlarına**
 : **göçe itmekteydi.**

1989'da yapılan nüfus sayımına göre, Alman şehir nüfusu 469.808, kırsal kesim nüfusu ise 487.715 kişiden oluşmaktaydı.¹⁶

Kazakistan'da ve SSCB'nin diğer bölgelerinde Almanların durumunun Stalin yönetimi yıllarına göre giderek iyileşmesine rağmen, özerkliklerinin fiilî anlamda ortadan kaldırılması ve bir türlü restore edilmemesi Almanları tarihî vatanlarına göçe itmekteydi.

1960'larda SSCB'de yaşanan yumuşama döneminden itibaren Sovyet Almanlarının Almanya'ya göçünde hızlı bir artış görülmeye başladı. 1960'larda SSCB'yi terkeden Alman sayısı 209'la 1.245 arasında değişen bir rakamken, bu 1970'de 342'ye, 1971'de 1.145'e, 1972'de 3.420'ye 1973'de 4.493'e ve nihayet 1974'de 6.541'e ulaştı. 1974'e gelindiğinde her ay 500 Sovyet Almanı yurt dışına çıkış alıyor ve bu sayı giderek artıyordu. Bu arada, müracaatların biçiminde de değişiklik yaşanmaya başlamıştı. Daha önce, sadece Büyükelçiliğe yazılan mektupla yetniliyorduydu da, bu daha sonra Almanya Başbakanına, BM Genel Sekreterine ve üst düzey Sovyet yöneticilerine yazılan açık mektuplar seviyesine kadar vardı. Bunun yanında, toplu müracaatlar da yapılmaya başlandı. Nitekim, 1974 Eylül'ünde Kazakistan'da yaşayan 3.500 aile reisinin Almanya'ya göç talebinde bulunan bir mektup yazmaları devlet yöneticilerini rahatsız etmiştir.¹⁷ Başvuruların kabul edilmemesi sonucu, Almanlar arasında açlık eylemi başlatma, Büyükelçilikler karşısında gösteri yapma vs. gibi olaylar yaşandı. Bu gelişmeler, dış basına ve Sovyet-Alman yöneticilerinin görüşmelerine de yansınca Sovyet yönetimi bu konuda bazı tedbirler almaya karar verdi. Bu çerçevede, Sovyet sisteminde çok sık başvuru alan ideolojik propoganda araçları kullanılmaya başlandı. Nitekim, 16 Nisan 1976'da Kazakistan Komünist Partisi Merkez Komitesi tarafından "Alman Kökenli Vatandaşlar Arasında İdeolojik ve Eğitim Çalışmalarının Güçlendirilmesi Hakkında" kararları Almanlar arasında hoşnutsuzluğu giderecek bazı tedbirlerin alınmasını plânliyordu. Dahası, "yabancı anti-sovyet ideoloji merkezleri ve örgütlerinin Almanlar arasında göçe teşvik

¹⁶ Kulbayev, Hegay, *Deportatsiya*, s. 94.

¹⁷ Kulbayev, Hegay, *Deportatsiya*, s. 95.

edici telkinlerde bulunma" girişimlerini eleştiren bir film yapımı bile gündeme gelmişti.¹⁸ 1974-77 arasında sadece Kazakistan'da il, ilçe ve oblast (vilâyet) çapında Alman göçü ile ilgili 447 toplântı yapılmıştır. Göç arzusunu dile getirilen herkes üzerinde baskı uygulanmaya, resmî başvuru yapanlarla ilgili olarak ise özel komisyonlar kurulmaktaydı.

Fakat, 1976'ya gelindiğinde Sovyetler Birliği Komünist Partisi (SBKP) yönetimi bu tür önlemlerin etkisizliğini kabul etmeye başladı. Göçün önüne sadece Almanlara ait özerk bir birimin kurulması ile geçilebileceği görüşü giderek yaygınlaşıyordu. Bunun sonucu, 6 Ağustos 1976'da partinin üst düzey makamlarında çalışanlarından oluşturulan bir gruba Alman özerk biriminin kurulması hakkında çalışma başlatma kararı iletili. Bu çalışma grubu, Ağustos sonunda başkenti Yementau olmak üzere Kazakistan'da bir özerk birimin kurulması önerisinde bulundu. Volgaboyu'ndaki özerk cumhuriyetin yeniden kurulması ise makul görülmedi. Nihayet, 31 Mayıs 1979'da Kazakistan'da özerk Alman biriminin kurulması hakkında karar Kazakistan yönetimine iletili. Kararın Tselinograd'da yayınlanması ile yerel halk arasında itirazlar yükselmeye başladı: Sokaklarda genç Kazakların ağırlıklı olarak katıldığı protesto gösterileri düzenlenmeye başladı. Böylece, Kazakistan'da da Almanlara mahsus özerk bir yapılanmaya gidilemeyeceği ortaya çıkmış oldu.

Buna karşın, ülkeyi terk etmek isteyen Almanlara karşı baskılar artmaya devam ediyordu. Bu baskılar, 1985'te dönemin Sovyetler Birliği Komünist Partisi (SBKP) Genel Sekreteri Mihail Gorbaçov'un başlattığı perestroyka ve glastnost politikalarına geçişe kadar devam etti. 1985 sonrası değişim rüzgarları Sovyet Almanların mücadelesini de etkiledi. Daha önce çareyi sadece SSCB'yi terk etmekte gören Almanlar, 1988 yazında Sovyet Almanlarının tüm siyasî ve hukukî haklarının geri verilmesi ve Volgaboyu Özerk Cumhuriyetinin tekrar kurulmasını hedefleyen *Vozrojdeniye* (Yeniden Doğuş) hareketini kurdular.¹⁹ Hareket, 1960'lar ve 1970'lerden farklı olarak yöneticilerin baskılarına maruz kalmamanın yanı sıra, Almanya'dan da aldığı destekle önemli faaliyetlerde bulunmayı başardı.

Fakat, tüm çabalara rağmen Volgaboyu'ndaki eski özerk cumhuriyetin tekrar kurulması mümkün olmadı. 8 Ocak 1992'de Volgaboyu'nu ziyaret eden Rusya Devlet Başkanı Boris Yeltsin resmî olarak Volgaboyu Özerk Cumhuriyetinin eski yerinde kurulmasını reddetti ve bunun yerine eski bir askerî poligon olan Kapustin Yar'da

¹⁸ Kulbayev, Hegay, *Deportatsiya*, s. 95.

¹⁹ TASS, 31 Mart 1989.

özerklik teklifinde bulundu. Yeltsin'in bu söylemi Rusya Federasyonu ve Federatif Almanya Cumhuriyeti arasındaki ilişkilerde ciddi gerginliklere neden oldu. Daha sonra bu gerginliğin azaltılması amacıyla Rusya'daki Almanların haklarının geri iadesine ve çeşitli bölgelerde (Omsk, Saratov, Volgograd oblastları) küçük çaplı özerk idarî birimlerin oluşturulmasına ilişkin kararlar alındı.

1991 Sonrası Yaşanan Değişim Süreci ve Alman Azınlığı Üzerindeki Etkileri

SSCB'nin çöküşünden sonra 1991'de bağımsızlığını kazanan Kazakistan'da günümüzde 130'un üzerinde etnik grup bulunmaktadır.²⁰ Bu mozaik Kazakistan için farklı etnik grupların uyum içinde bir arada yaşadığı bir devlet olma gururunu yaşatsa da, ulus ve kimlik oluşturma

.....
**Eski SSCB döneminde
 olduğu kadar Rusçanın
 yaygın kullanılmaması ve
 üst düzey devlet
 yöneticileri arasında
 Kazakların oranının
 %80'lere ulaşması,
 diğer etnik grupların
 Kazakistan'dan göç
 etmesini sağlayan
 nedenlerden biri
 olmaktadır.**

sürecinde çeşitli zorlukları da beraberinde getirmektedir. Bağımsızlığın elde edilmesinden sonra bir devletin vazgeçilmez unsuru olan devlet dilinin Kazakça olması, üst düzey yönetici kadrolarına Kazak kökenli vatandaşların alınması, Kazakça eğitime yönelmesi vs. gibi sorunlar diğer etnik gruplar, özellikle de Slav kökenliler tarafından hoş karşılanmasa da bir Kazak kimliğinin ortaya çıkarılarak güçlendirilmesi için bu tür eğilimler anlayışla karşılan-

abilir. Fakat, eski SSCB döneminde olduğu kadar Rusçanın yaygın kullanılmaması ve üst düzey devlet yöneticileri arasında Kazakların oranının %80'lere ulaşması, diğer etnik grupların Kazakistan'dan göç etmesini sağlayan nedenlerden biri olmaktadır. Fakat, göçün nedenini sırf buna bağlamak da gerçekçi olmaz. Zira, SSCB'nin dağılması ile tüm eski Sovyet cumhuriyetlerinde olduğu gibi Kazakistan'da ekonomik ve sosyal çöküntü yaşandı. Bu bağlamda, göçün sebeplerini çeşitli etkenler doğrultusunda incelemeye çalışalım.

²⁰ Nagima Baytmenova, *Mejjetniçeskaya Integratsiya*, Almatı, Sanat, 1998, s. 4.

TABLO 3: Kazakistan Nüfusunun Yıllara Göre Etnik Dağılımı

Yıllar	Sayı		
	1979	1989	1994
Kazak	5.829.000	6.535.000	7.474.000
Rus	5.991.000	6.228.000	6.042.000
Ukraynalı	898.000	896.000	857.000
Beyaz Rus	181.000	183.000	178.000
Alman	900.000	957.000	614.000
Özbek	263.000	332.000	372.000
Tatar	313.000	328.000	331.000
Azerbaycanlı	73.000	90.000	101.000
Toplam	14.684.000	16.464.000	16.870.000

Kaynak: W. Kaufman, I. Lipkovich, *Housing in Kazakhstan Recent Statistics and Trends*, 1995, s.10

Bir ülkeden göçün ekonomik, sosyal, siyasi, etnik, dini vs. nedenleri vardır. Kazakistan'da dış göçün nedenleri sosyal, ekonomik ve siyasi nedenlerle açıklanmaktadır.²¹ 1991 sonrası ekonomide yaşanan gerileme, yaşam standartlarının düşmesine ve işsizliğe neden olmuştur. Bu durum, Kazaklar da dâhil olmak üzere tüm Kazakistanlıların göç etmesine neden olmaktadır. Fakat, göç istatistiklerine baktığımızda, göçmenler arasında Almanların en yüksek orana sahip olduğunu görüyoruz. 1996'da Kazakistan'dan Bağımsız Devletler Topluluğu (BDT) dışı ülkelere göç edenlerin (73,6 bin kişi) %94,6'sı Almanya'ya, %2'si İsrail'e ve %1'i de ABD'ye gitmişlerdir.²²

Fakat, göçün nedenini tamamen ekonomik faktörlere bağlamak da doğru olmaz. Çünkü, Kazakistan'daki Rusların da çoğu 1991 sonrasında ülkeyi terk ederek Rusya'ya yerleşmişlerdir ki, Rusya'daki ekonomik durumun Kazakistan'a göre daha parlak olduğunu söylemek güçtür. Bu noktada, siyasi ve sosyal faktörler devreye girmektedir. Nitekim, yıllardır Kazakistan'da yaşayan, fakat, Kazakça bilmeyen Ruslar, Ukraynalılar, Almanlar ve diğer etnik gruplar Kazakçanın hâkim olmaya başladığı ve üst düzey devlet görevlerinde Kazakların tercih edildiği bir dönemde kendileri ve çocukları için iyi bir geleceğin işaretlerini bulamamaktadırlar. Kazakistan'da yapılan anketler de bunu kanıtlar sonuçlar ortaya koymaktadırlar. Göç etmeğe hazırlananlarla 1995'da yapılan bir ankette katılımcıların sadece %3,2'si kararını hiçbir

²¹ Ye. Sadovskaya, "Vneşnaya Migratsiya v Respublike Kazakstan v 1990'ye Godi: Priçini, Posledstviya, Prognoz", <http://www.freenet.bishkek.su/jornal/n4/JRNAL412.htm>, s. 2.

²² Sadovskaya, "Vneşnaya Migratsiya v Respublike Kazakstan v 1990'ye Godi: Priçini, Posledstviya, Prognoz", s. 2.

şekilde değiştirmeyecğini dile getirmiştir. Diğer çoğunluk ise, ekonomik şartların iyileşmesi (%48,6), kendileri ve çocukları için iyi bir geleceğin garantisinin sağlanması (%44,8), Rusçanın Kazakçanın yanında resmi dil olması (%17,7) vs. koşulların yerine getirilmesi hâlinde Kazakistan'ı terk etmekten vazgeçebileceklerini bildirmişlerdir.²³

Göç konusunda Kazakistan Almanları için özel bir durumun söz konusu olduğunu belirtmek gerekir. Etnik Almanların Almanya'ya göçü için yasal bir dayanak mevcuttur. Almanya Temel Yasasının 116. Maddesine göre tüm etnik Almanlara Alman vatandaşlığı tanınmaktadır.²⁴ Almanya'da iki yüz yıl önce daha iyi bir yaşam arayışı için ülkesini terk ederek yabancı ülkelere yerleşen Almanlara *Aussiedler* denmektedir.²⁵ Kazakistan'daki *Aussiedler*'ler de bu maddeye ve Alman hükümetinin tanıdığı diğer haklara dayanarak Almanya'ya gitmektedirler. İstatistikler, 1992-1996 arasında eski SSCB'den 1,5 milyon etnik Almanın Almanya'ya yerleştiğini göstermektedir ki, bunun 550 binini Kazakistan Almanları oluşturmaktadır. Günümüzde Kazakistan nüfusunun %2,4'ünü etnik Almanlar teşkil etmektedir.²⁶

Göç Sorununun Kazak Alman İlişkilerindeki Rolü

Her ne kadar, Kazakistan hükümeti Kazakların etkinliğini arttırmaya çalışsa da, diğer etnik grupların göçünde olduğu gibi etnik Almanların da göçü Kazakistan'da çeşitli sorunlara neden olmuştur. Almanların çoğunun yüksek eğitim seviyesi ve uzmanlıkları, terk ettikleri yerlerde nitelikli çalışan sıkıntısı doğurmuştur. Buna büyük şehirlerdeki Slav nüfusun göçü de eklenince ülkede ciddi kadro boşluğu ortaya çıkmıştır. Bu konuya Ağustos 1994'te yaptığı bir konuşmada Kazakistan Devlet Başkanı Nursultan Nazarbayev de dikkatleri çekmiştir.²⁷ Durum böyle olunca, Kazakistan hükümeti göçün engellenmesi için çaba sarfetmeye başlamıştır.

Öte yandan, Almanya da her ne kadar yasal olarak tüm etnik Almanları kabul edeceğine dair yasal yükümlülük üstlense de, 1990'lardan sonra göçteki hızlı artış, Almanya'da ekonomik ve sosyal sıkıntılar yaratıyordu. Batı ve Doğu Almanya'nın birleşmesi sonucu Almanya'da

²³ *Karavan*, 21 Ocak 1995.

²⁴ Anna L. Berkes, "The Volksdeutsch Today", Pennsylvania State University (özel olarak hazırlanmış eğitim amaçlı sayfa), <http://www.personal.psu.edu/users/a/l/alb243/today.html>.

²⁵ Birgit Brauer, "Tarnished Dreams: Russian-Germans in Germany", *German Life*, Ağustos/Eylül 1995, http://www.germanlife.com/Archives/1995/9508_01.html, s. 2

²⁶ *CIA Factbook 2001*, Kazakhstan, <http://www.odci.gov/cia/publications/factbook/geos/kz.html>.

²⁷ *Karavan*, 18 Ağustos 1994.

.....
 : **Etnik Almanlarla ilgili hem**
 : **Kazakistan'da hem de**
 : **Almanya'da yaşanan**
 : **sorunlar iki ülke**
 : **hükümetlerini bu konuda**
 : **bazı anlaşmalara varmaya**
 : **itmiştir.**

.....

bu tür sorunların artması da etnik Almanların göçünü kısıtlayıcı bir etken olmuştur. Öye yandan, özellikle eski SSCB ülkelerinden gelen Almanlarla Almanya Almanları arasında uyumsuzluk sorunu yaşanmaktaydı. SSCB'deki etnik Almanlar, Almanya'da kullanılan modern Almancayı bazen yok denecek kadar az biliyorlardı. Örneğin, günümüzde Kazakistan'daki Almanların hemen hepsinin Rusçayı bilmesine ve %64'ünün bu dili evinde bile kullanmasına karşın, Almancayı yakın zaman kadar gençlerin çok az bir kısmı biliyordu.²⁸ Bu nedenle, Almanya'ya göç etmeye hazırlanan etnik Almanlar için Kazakistan'da özel dil kursları verilmeye başladı. Alman hükümetinin desteği ile açılan bu kurslarda Almanya'dan gelen okutmanlar ders vermekteydi. 1998'de Kazakistan'da Büyükelçiliğin desteği ile 400, Alman Teknik İşbirliği Fonu (GTZ, German Technical Cooperation Trust Fund) yardımı ile ise 415 Almanca kursu faaliyet gösteriyordu.²⁹

Dil eğitimine rağmen, farklı kültür ve sistemde yetişmiş insanların Almanya'da adaptasyon sorunu yaşaması kaçınılmazdı. Almanya'da göçmenlerin eğitim ve bilgisi kuşku ile karşılanıyor, daha düşük seviyeli işlerde çalıştırılıyorlardı. Bu durum günümüzde de devam etmektedir. Ayrıca, konuşmalarındaki aksan farkı, giyim ve yaşam tarzları onlara bir Alman olarak değil, Rus olarak yaklaşılmamasına neden olmaktadır.³⁰ Tüm bunlar giden Almanlar arasında hayal kırıklıklarına ve hatta bir kısmının geri dönmesine neden olmaktadır.

Etnik Almanlarla ilgili hem Kazakistan'da hem de Almanya'da yaşanan sorunlar iki ülke hükümetlerini bu konuda bazı anlaşmalara varmaya itmiştir. Almanlar, 1992 sonrasında Kazakistan ve Almanya ilişkilerinin önemli gündem maddesi hâline gelmiştir. 1992'de Devlet Başkanı Nazarbayev'in Almanya ziyareti sırasında iki ülke arasında ekonomik işbirliği konularının yanı sıra, Kazakistan'daki Almanların kendi dil, din ve geleneklerini korumaları için uygun koşulların sağlanması da görüşülmüştü.³¹ Bundan sonraki görüşmelerde ise daha ziyade

²⁸ Naydiç, "Nemtsı v Kazakstane. Problemi İstori i Yazıka", s. 7.

²⁹ *Kazakstanskaya Pravda*, 25 Eylül 1998.

³⁰ A. B. Kolosov, *Proşloye i Nastoyaşee Nemetskoy Diasporı v Kazakhstane*, 2. Bölüm, Almatı, KazNTU, 1998, s. 11, Brauer, s. 2.

³¹ TASS, 21 Eylül 1992.

Almanların Kazakistan'da tutulması çabaları hâkim olmaya başladı. Nitekim, 1996'da Alman Dışişleri Bakanı Klaus Kinkel'in Kazakistan'a gelişi sırasında etnik Almanların burada kalarak iki ülke arasında köprü rolü üstlenebilecekleri vurgulandı. Görüşmeler sonucu imzalanan anlaşmalarda Almanlara yardım plânları da vardı. Böylece, Almanya artık mümkün olduğunca Kazakistan'dan Alman göçünü engellemeye, buna karşın, buradaki Almanlara yardımlarda bulunarak geçim ve iş olanakları sağlamaya çalışmaya başladı. Aslında, bu gelişme Kazakistan açısından da olumlu olarak karşılanmalıdır. Etnik Almanlar ülkeye Alman yatırımlarının gelmesinde bir aracı rolü üstlenebilirler. Bu çerçevede, Ukrayna'da Almanlar için yerleşim yeri verebileceği önerisinde bulunan Ukrayna Devlet Başkanı Kravçuk'un veya St. Petersburg Belediye Başkanı'nın etnik Almanlara tarım alanları tahsis edebileceği hakkındaki açıklamaları dikkatleri çekmektedir. St. Petersburg'a ya da Ukrayna'ya gelen Almanlar beraberlerinde Alman yatırımlarını da çekebilirler.³²

Sonuç

Günümüzde Kazakistan'da yaklaşık 450 bin etnik Alman yaşamaya devam ediyor. Tüm çabalara rağmen, onların çoğu Almanya'ya göç arzusundan vazgeçmiş değiller. Birçoğu imkânların yetersizliği nedeniyle Kazakistan'dan ayrılamamaktadırlar. Hükümetin eğitim ve kültür konusunda aldığı tüm tedbirlere rağmen, göç sorunu Kazakistan'da güçlü bir siyasî ve ekonomik yapının oluşması sürecinin tamamlanmasına kadar devam edecektir.

Öte yandan, etnik Almanların Almanya'da çeşitli nedenlerle hoş karşılanmadıkları, göçmen yasalarının giderek daha ağır koşullar içermeleri, onların tarihî vatanlarına karşı küskünlük duymalarına neden olmaktadır. Almanya hükümetinin etnik Almanların eski SSCB ülkelerinde kalmalarını sağlamak için yılda 200 milyon mark harcadığı da göz önünde bulundurulursa, Kazakistan'da kalan Almanlar için Alman sermayeli yatırımların, Almanya ile ticaretin cazip iş alanları olabileceği söylenebilir. Fakat, tüm bu önlemler yetersiz kalmakta ve Alman göçünün önümüzdeki yıllar boyunca da devam edeceği kuşku doğurmamaktadır.

³² Lyubov Mincheva, "Germans in Kazakhstan", Maryland Üniversitesi, Davranış ve Sosyal Bilimler Koleji web sayfası, <http://www.bsos.umd.edu/cidcm/mar/kazgerm.htm>, 4 Ocak 2000.